

вали у сећању и приповедали млађима. Увек под контролом села. Ако би ко због нечега хтео да прекраја традицију, други му то нису допуштали. То су научно градиво доцније прибирали за село по село испитивачи, обично сеоски учитељи и свештеници. Учествовали научни радници који су обрађивали то прикупљено научно градиво, па и сами испитивали помање области. Руководио главни иницијатор свега научног посла, који је дао методу и план, упоређивао податке и области, научно класификовао, а сам уочио и скицирао главну линију процеса овог компоновања нашег народа. Уз помоћ својих ученика израдио једну важну науку. У целој националној култури нашој, ово дело Џвијића и његових ученика, једино је које по овој ширини сарадње личи на велико дело какво су наше народне песме. И оне су стваране на платформи целог нашег народа, целе наше историје и целог народног живота. Стварали их појединци, надахнути, предавали широким масама, а оне их стилизовале, цизелирале и чувале. Под Вуковим руководством скупљене и предате у трезоре наше националне културе у часу, кад је наш народ почео да прелази на друкчија, савремена, културна стварања, те широке сељачке масе почеле да престају бити стваралац и депозитар тога културног блага.

Проф. Сретен Вуковасљевић

САДАШЊЕ СТАЊЕ ПРОУЧАВАЊА ПРАВНИХ ИЗВОРА ПИСАНИХ КЛИНАСТИМ ПИСМОМ

Пrouчавање правних извора написаних клинастим писмом (1), ускоро ће бити старо сто година. У шездесетим годинама прошлог века, француски асириолог Ж. Опер (J. Oppert) већ је обратио пажњу на вавилонске правне текстове. Заједно са Ж. Менаном (J. Menant) издао је 1877 у Паризу обимну књигу *Documents juridiques de l'Assyrie et de la Chaldée*.

Његовој иницијативи следили су многи научници, најпре филолози: Французи браћа Ревивију (Reville), Енглези: Пинчес (Th. Pinches) и Џонс (C. H. W. Johns) и Немци: Е. Пајзер (E. Peiser), Бр. Мајснер (Br. Meissner), А. Унгнад (A. Ungnad). Мало помало придружиле су им се и неки угледни правни историчари (2), тако Е. Кик (Edouard Cuq) и Ј. Колер (Josef Kohler).

На нове основе поставио је ова истраживања П. Кошакер (Paul Koschaker). Он је 1911 у својој књизи о вавилонско-асирском праву јемства изразио идеју да и јурист треба да је филолошки довољно

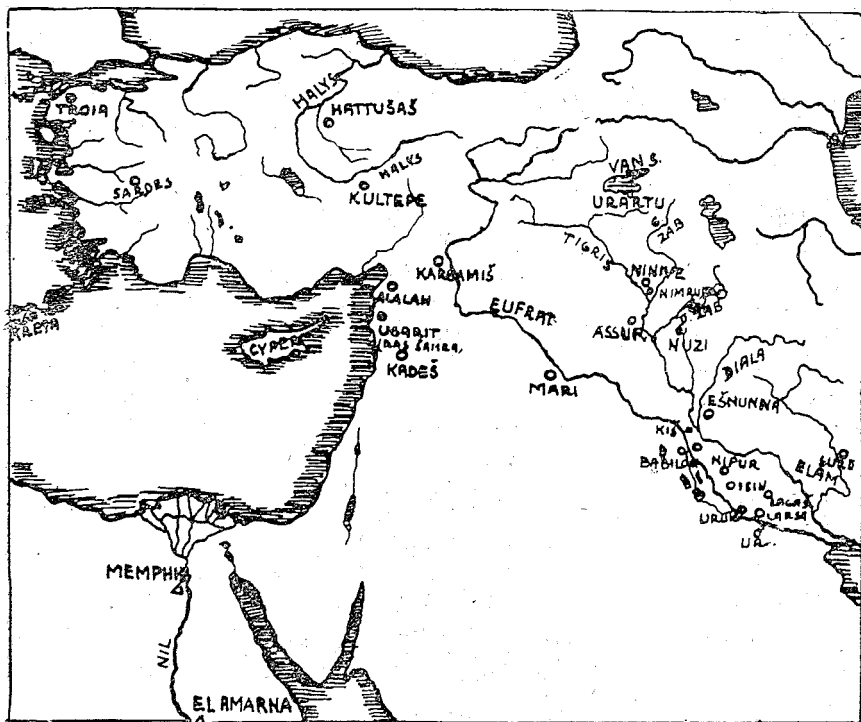
(1) Упореди Paul Koschaker: *Cuneiform Law* (Encyclopaedia of the Social Sciences, 1933, s. v. Law, pp. 211—219; *Keilschriftrecht* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Band 89, N.F. 14, 1935), p. 39.

(2) P. Koschaker: *Keilschriftrecht*, str. 1; E. Cuq: *Etudes sur le droit babylonien. Les lois assyriennes et les lois hittites*, Paris, 1929.

спреман да може изворе у клинастом писму употребљавати у оригиналној дикцији (3). Ову идеју Кошакер је сам верно остварио у наредним својим радовима: о Хамурабијевом законодавству, о асирском, нузиском, еламском и хетитском праву (4). Тај његов страни рад сведочи нам јасно како је велик обим заузело у наше време проучавање докумената сачуваних на клинастом писму.

Мој је задатак да у широким потезима оцртам групе права која овде долазе у обзир, и фазе њиховог развоја.

Иако реч „клинописно право“ (*droit cunéiforme*, *Cuneiform Law*, *Keilschriftrecht*, *diritto cuneiforme*) изгледа на први поглед необична, она је неопходно потребна, јер означава све правне изворе, написане на клинастом писму на глинастим плочицама, у мањем броју на камену. Ови текстови обухватају земље и народе од Персиског залива до средине Мале Азије, а временски, период око две и по хиљаде година.

(3) Koschaker: *Babylonisch — assyrisches Bürgerschaftsrecht*, Leipzig - Berlin, 1911, pp. IX ss.

(4) P. Koschaker: *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon*, Leipzig 1917; *Quellenkritische Untersuchungen zu den „altassyrischen Gesetzen“* (Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, 26, 3) Leipzig, 1921; *Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit* (Abhandlungen der philol.-hist. Klasse der Sächs. Akad. der Wiss. 39, 5) Leipzig, 1928; *Über einige griechische Rechtsurkunden aus den östlichen Randgebieten des Hellenismus* (Abh. d. philol.-hist. Klasse d. Sächs. Akad. d. Wiss. 42, 1) Leipzig, 1931; *Fratriarchat, Hausgemeinschaft und Mut-*

Клинасто писмо пронашли су Сумерци, најстарији познати становници Месопотамије у средини трећег миленијума. Од њих су га примили Вавилонци и Асирци у Месопотамији, као и Хетити у Малој Азији. Вероватно се клинасто писмо развило под сумерским утицајем и код становника Елама, источног суседа Месопотамије. Било од Вавилонца било од Асираца, клинасто писмо примили су, заједно са језиком, и Хурити на територији града Керкука, познатог данашњег петролејског центра, где су некад били градови Нузи и Арафа (Arrapha). Клинасто писмо употребљавали су и урартејски краљеви у околини језера Ван, као и становништво у садашњој Северној Сирији, у античком граду Угариту (садашњи Рас Шамра) и у турском вилајету Хатају (Hataı) у граду Алалаху (садашњи Asane), коначно и персиски краљеви Ахемениди. — Неочекивано налазимо документе на клинастом писму и у архиви египатских фараона Аменофиса III и IV, откривених 1887 у Ел-Амарни у Средњем Египту. Ови документи садрже кореспонденцију фараона са владарима у Вавилону, у Азији, у држави Митани, на Кипру, у хетитској и арзавској земљи; осим тога обухватају и извештаје које су слали египатски функционери у Сирији и Палестини фараону (5). Сасвим ванредно је то да се и фараони у својој дипломатској и унутрашњој кореспонденцији служе вавилонским језиком а и клинастим писмом, премда су традиционално презирали „бедног Азијата“ (6).

Пре него што уђемо у појединачна права, треба констатовати да сачувани извори на клинастом писму садрже веома различито градиво: законике, правну књигу, уставни закон, интерне инструкције, краљевске натписе и анале, међудржавне уговоре, уговоре са вазалима, а нарочито велики број приватних исправа.

У почетку је изгледало да сачувани материјал обухвата само изворе за приватно право. У току последњих деценија откривени текстови пак доносе драгоцено градиво и за проучавање односа међу државама, а у мањој мери и за упознавање унутрашњег уређења ових предњеазиских деспотија (7).

Штета што упркос толиког богатства правних извора нема ниједног теориског правног списка. Очигледно у свим овим земљама није било јуриста чију би делатност могли упоређивати са плодним радом римских класичних правника.

Временски и са гледишта органског развоја клинописних права најподеснији је да почнемо наш преглед са сумерским правом.

terrecht in Keilschriftrechten (Zeitschrift für Assyriologie = ZA., N.F. 7, Berlin-Leipzig 1933, pp. 1—89); Randnotizen zu neueren keilschriftlichen Rechtsurkunden (ZA.N.F. 9, 1936, p. 196—232); Eheschliessung und Kauf nach alten Rechten, mit besonderer Berücksichtigung der älteren Keilschriftrechte (Archiv Orientalni, 18, 1950 = Symbolae Hrozny, IV, pp. 210—296).

(5) J. A. Knudtzon: Die El-Amarna-Tafeln (Vorderasiatische Bibliothek = VAB, II), Leipzig, 1915.

(6) Упореди презирну оцјену „бедног Азијата“ у Упутствима за фараона Мери-каре-ја (James B. Pritchard: Ancient Near Eastern Texts = ANET, Princeton, 1950, pp. 414 ss., нарочито 416) vv. 91—98.

(7) Упор. V. Korošec: Mednarodni одношaji po klinopisnih poročilih iz el-amarnskega in hetitskega državnega arhiva (Zbornik znanstvenih razprav = ZZR, XXIII, Ljubljana, 1950, str. 291 ss.).

Сумерци, господари Месопотамије у трећем миленијуму, нису били ни Семити ни Индоевропљани. На различитим подручјима људске културе постигли су заиста високи степен. Сумеролог Самуел Кремер (Samuel N. Kramer) у својој књизи *From the Tablets of Sumer*, која је недавно изашла (8), приписује Сумерцима историско првенство на 25 подручја, па и на правноме.

Између 2900 и 2600 Сумерци су пронашли најпре пиктографско писмо, из којег се око 2500 развило клинасто писмо (9).

Срећа је што су нашли у глинастим плочицама јевтин и подесан материјал за писање, јер пружало се довољно прилика за различите послове свакодневног живота. Сумерци су били насељени на земљи преко које је водио пут од Персиског залива према Сирији а отуда даље у Египат и у Малу Азију. Зато је било доста могућности да се развије живахна трговина. Становници су били принуђени на што већу размену разних добара, јер је њихова земља оскудевала у минералима, нарочито у металима, и у грађевинском дрвету. Као општи еквивалент вредности употребљавали су сребро које су означавали према тежини.

У време кад почињу историски писани извори на клинастом писму, Сумерци су живели подељени на бројне градске државе које су биле теократски организоване. Према познатој Марксовој подели на пет друштвених формација (10) сумерске државе припадају у формацију робовласничких држава.

Свака сумерска држава имала је свој центар у једном граду, који је био својина одређеног божанства. Као „заменик“ (сум. *ensi*, писано: PA-TE.SI, акад. *išakku*) градског божанства владао је његов први свештеник овом државом. Поред сасвим верских и административних послова управљао је и државном привредом која је заузимала претежни део читаве привреде у држави.

У време кад клинописни извори почињу, у многим градовима функција *ensi*-ја је била већ наследна. Изврсни извори у овом погледу сачувани су из малог града Лагаша (11), који је заједно са својом околином имао око 36000 становника. Тамо се испољавају тенденције да државну, тј. имовину темпла, *ensi* себи присваја, или њом обдараје чланове своје породице. Због тога се у Лагашу јавља као нов фактор нарочити свештеник који, како по свему изгледу, врши извесну контролу над *ensi*-јем. Даљи развој водио је и до тога да је *ensi* Урукагина као први реформатор у историји предузео енергичне мере како би учинио крај највећим злоупотребама. Значајно се старао о удовицама и о сирочади, сматрајући да је овом делу становништва законодавчева помоћ највише потребна.

(8) S. N. Kramer: *From the Tablets of Sumer, Twenty-five Firsts in Man's recorded History*. Indian Hills, Colorado, 1956.

(9) Уноп. I. J. Gelb: *A Study of Writing. The Foundations of Grammatology*, London, 1952. pp. 61, ss; G. R. Driver: *Semitic Writing. From Pictograph to Alphabet*, London, 1954.

(10) K. Marx — F. Engels: *Izbrana dela v dveh zvezkih*, Ljubljana (Can-karjeva zal.) 1950, I, str. 92.

(11) Lagāš = Tello.

Простог војника заштитио је против злоупотребе његовог старешине. Снизео је и дажбине свештеника при сахрањивању мртваца. Премда је његова владавина трајала само седам година, ипак Урукагина остаје једна од најинтересантнијих личности у историји старијих сумерских градских држава (12).

О великом епском хероју Гилгамешу каже се да је становништво града Урука терао на роботу за градњу градских зидина тако да се је читави остали живот становника зауставио (13). — Интересантан је и други његов поступак. Ага, краљ града Киша, послао је Гилгамешу ултиматум, тражећи од њега признање његове врховне власти. Гилгамеш је замолио најпре збор старешина да донесе одлуку о судбини отаџбине. Кад му старешине саветују капитулацију, он се обраћа наоружаним војницима који су одмах спремни бранити слободу земље против туђег насиља (14).

Политичка самосталност Сумераца изненада је била прекинута кад је око 2350 или 2251 Акадијац Саргон установио своју велику акадску државу — прву пространу територијалну државу у Предњој Азији од Периског залива до средине Мале Азије. У њу су биле укључене земље дотадашњих сумерских држава. Ослањала се на сталну војску и на бирократски чиновнички апарат. Акадски језик постао је равноправан сумерском. — Велики натпис на Маништусовом обелиску (15) сведочи нам о многобројним куповинама земљишта, а уједно и о очигледном ширењу приватног земљишног власништва у новој семитској држави.

Кад се после 180 година постојања акадска држава срушила, Акадијци ипак остају, поред Сумераца, признати као други равноправни саставни део државе. Кад се доцније за време од 107 година обновила самостална сумерска држава са градом Уром као средиштем, краљеви ове треће династије из Ура (2028—1920) имају назив „краљ Сумера и Акада”.

Трећу династију из Ура установио је Ур-Наму (Ur-Nammu) који је познат и као законодавац. Од његовог законика сачуван је само увод у неколико правних правила. У уводу Ур-Наму истиче тежњу да заштити удовице и сирочад, па и сиромашног грађанина од богатог. У законском пропису одређује се водни ордал (божји суд водом) за случај чаролије. Ко доведе натраг одбеглог роба, има право на награду од два секла (16 г) сребра.

(12) Fr. Thureau-Dangin: Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften (Vorderasiatische Bibliothek, = VAB, I) Leipzig, 1907, pp. 42—58. — Anton Deimel: Sumerische Tempelwirtschaft zur Zeit Urukaginas und seiner Vorgänger. (Analecta Orientalia, 2), Roma, 1931. — Adam Falkenstein: La Cité — Temple Sumérienne (traduit de l'allemand) y Cahiers d' Histoire Mondiale, Paris, 1954, Vol. I, pp. 784—814, нароч. p. 796. — René Labat: Le caractère religieux de la royauté assyro-babylonienne, Paris, 1939, 1 ss. — Maurice Lambert: Les „réformes” d'Urukagina (Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale, 50, 1956, 169—184).

(13) Упор. ANET, pp. 73 s. I; II, 11—33.

(14) ANET, pp. 45 ss. (Gilgamesh and Agga); S. N. Kramer: From the Tablets of Sumer, pp. 26—31.

(15) Délégation en Perse, Mémoires. Tome II, Textes Elamites — Semitiques ... par V. Scheil, O. P., Paris, 1900, pp. 6—39; Obélisque de Maništu-Irba; Fr. Hrozný: Der Obelisk Maništus's Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XXI 1907, pp. 421—430.

Различите телесне озледе кажњава Ур-Наму глобом у сребру и не употребљава талионско начело којим се много служи скоро четири века доцније Хамураби у свом законнику. Ур-Намујев законик открио је С. Н. Крамер 1952 и објавио га 1953 (16).

Мањи фрагменти правних збирки потичу из града Киша (17) и из града Урука. У збирци из Урука налазимо већ разликовање штета према томе да ли су наступиле кривицом или због више силе. Пастир треба да надокнади свако изгубљено говедо, осим у случају да је говедо било нападнуто од лава (18).

Обиман материјал приватних исправа откривен је био у градовима Ур (18а), Нипур, Лагаш и Шурупак, али нажалост већи његов део није обрађен.

Међу најзначајније сумерске изворе, који су нам недавно постали приступачни, спада 215 (или 224) судских пресуда. Превео их је Адам Фалкенштајн (Adam Falkenstein), професор за сумерологију и акадологију у Хајделбергу, а пре неколико месеци их је издала Баварска академија наука у Минхену. — Ови документи су из времена треће династије из Ура и обухватају период од око 38 година (19).

У кратким, сажетим реченицама изражена су тражења парничара. Уопште парнице се свршавају пресудом, зато се називају *di-til-la*. У неким случајевима једној парничној страни налаже се да се под заклетвом изјасни о правно релевантним чињеницама; тада се оне називају *di-nu-til-la*.

Парнице се односе на породично и имовинскоправно подручје.

Брак је начелно моногаман, али се може развести. Породица је патријархална. Брак се склапа уговором који закључују заручник или његов отац, с једне стране и отац веренице, с друге стране. Куповна цена за вереницу се у овим пресудама нигде не помиње.

Муж је могао отпустити своју жену. Ако је ово учинио без разлога, морао јој је платити извесну суму сребра као отпрему.

Сумерско наследно право признаје као „наследнике” (*ibila*) само синове. Ако их има више, заоставштина се дели међу њима; није пак познато какве су биле квоте. Кад није било синова, веро-

(16) S. N. Kramer: *Ur-Nammu Law Code* (Orientalia, N. S. 23, pp. 40—51); *From the Tablets of Sumer*, pp. 47—55; Emile Szlechter: *A propos du Code d'Ur-Nammu*; *Le Code d'Ur-Nammu* (Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale = RA. vol. 1953, pp. 1—10; vol. 49, pp. 169—177).

(17) Jean Nougayrol: *Un fragment oublié du Code en Sumérien*, RA. 45, 1951, pp. 51 ss.

(18) A. T. Clay: *Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection*, New Haven, 1915, No. 28; St. Langdon: *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1920, pp. 508—514; P. Koschaker: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, rom. Abt.* 41, 1920, pp. 284—286.

(18a) *Ur Excavations Texts. III: Business Documents of the Third Dynasty of Ur.* by Léon Legrain, London, 1947 (1802 листина).

(19) Adam Falkenstein: *Die neusumerischen Gerichtsurkunden* (Abhandlungen der Bayer. Akad. der Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse, N. F. Heft 39, München 1956): Erster Teil: Einleitung und systematische Darstellung. Zweiter Teil, Umschrift, Übersetzung und Kommentar.

ватно су ћерке наслеђивале оца, барем после Гудеа. Супруга није имала никаквог наследног права од свог мужа.

Међу имовинским уговорима наилазимо на зајам, куповину и продају, јемство и залог. Предмети куповине и продаје су: робови, куће, баште, домаће животиње, а ниједног примера нема о продаји поља.

И после пропасти последње сумерске државе у Уру, сумерски културни утицај постојао је даље кроз више векова. Око 80 година после краја сумерске политичке самосталности, Липит-Иштар, краљ града Исина, објавио је доста опширан законик на сумерском језику (20). Од овог законика сачувани су: пролог, епилог и 38 чланова, тј. трећина или пак само петина, можда шестина оригиналног законика, ако узимамо у обзир само добро сачуване чланове. Законик се бави најмом чамца, закупом баште, крађом у башти, занемаривањем необрађеног земљишта. Нарочита пажња се обраћа наследном праву деце, коју су истом мужу родиле две жене, било да је муж био ожењен с њима сукцесивно, било да су му их родиле слободна жена и робинја. — Овај законик открио је Фр. П. Стрил (Steele) и објавио га 1948.

Отприлике у исто доба је настао у Ешнуни (Ešnunna), важном политичком седишту на левој обали Тигриса, први законик на акадском језику. Законик садржи 60 одредаба које су важиле за селачко становништво. Талионско начело се и у овом законуку не употребљава, него се телесне озледе кажњавају новчаним казнама. — Законик је открио А. Геце (Albrecht Goetze) и објавио га 1948 (21).

Липит-Иштаров законик и ешнунски законик доцније су јако утицали на Хамурабијев законик.

Сумерско право вршило је кроз векове снажан утицај и на праксу преко збирке уговорних формулара. Сумерским клаузулама за поједине уговоре Вавилонци су додавали преводе клаузула на акадском језику. Међу таквим серијама највише је позната серија *ana ittišu*, коју је издао и превео Б. Ландсбергер (Benno Landsberger) 1937. (22).

Правне документе на акадском језику од почетка акадске велике силе, укључујући овамо и ешнунски законик, означавамо као старо акадско право.

Наследници Сумераца на политичком, културном и правном подручју били су Вавилонци и Асирци. Развој вавилонског и асирског права делимо на три фазе: старо, средње и ново вавилонско, односно асирско право.

Старо вавилонско право постигло је свој врхунац Хамурабијевим закономом. Овај чувени законик у последњим годинама по-

(20) Упор. V. Korošec: Zakonik mesta Ešnunne in Lipit-Istarjev zakonik (Razprave Slovenske akademije znan. in umetnosti. Razred za zgodov. in družbene vede, II, Ljubljana, 1953), str. 74—89.

(21) Упор. V. Korošec: о. с. (прим. 20), str. 5—73.

(22) B. Landsberger: Die Serie ana ittišu (Materialien zum sumerischen Lexikon I) Roma, 1937.

ново је обрађен у монументалној едицији на енглеском језику *The Babylonian Laws*, коју су приредили филолог Г. Р. Драјвер (Driver) и Сер Џон Мајлс (Sir John Miles) (23), нестор ориенталних правних историчара у Оксфорду.

Код Хамурабијевог законика нећемо се дуже задржавати, јер је нашој јазности сразмерно највише познат од правних извора на клинастом писму. Он уопште надмашује старије законике, нарочито на подручју облигационог права, али заостаје иза њих употребљавајући талионско начело. Као остали старији законици, ни Хамурабијев законик, не садржи прописе о свакодневним обичним проблемима, него доноси правна правила само о спорним питањима.

Из времена Хамурабијевог (тј. прве вавилонске) династије сачуван је и знатан број приватних листина, од којих је око 2000 већ преведено у збирци *Hammurabis Gesetz*, коју су издали: Ј. Колер, П. Кошакер и А. Унгнад (24). Осим тога сачувана је такође Хамурабијева кореспонденција са његовим замеником у граду Ларса, којом уређује поједине управне ствари пак и приватне спорове. Позната су имена двају таквих заменика: Син-идинама и Шамаш-хасира (25). Ова кореспонденција нам приказује Хамурабију као брижљивог владара за унутрашња питања државе. Напротив, државна кореспонденција из града Марија (Mari) на Средњем Еуфрату за време Зимрилама, последњег краља овог града и Хамурабијевог савезника, даје нам добар поглед у Хамурабијеву спољну политику (26).

За средње вавилонско право или право каситског периода значајни су тзв. кудури (27) (реч *kudurru* значи „камен међаш”). У овом периоду, овако су називали исправе уклесане у камену, којима је вавилонски краљ додељивао каквом великашу већи комплекс земљишта заједно с нарочитим привилегијама. Осим таквих око 90 кудура има у ово доба мањи број исправа и писама управног значаја на глинастим плочицама.

У исто доба спадају и писма из ел-амарнске архиве, уколико садрже кореспонденцију фараона Аменофиса III и IV са предњезападним краљевима (28).

(23) G. R. Driver-John C. Miles: *Babylonian Laws*, Vol. I: Legal Commentary, 1952; Vol. II: Transliterated Text, Translation, Philological Notes, Glossary, 1955, Oxford.

(24) *Hammurabi's Gesetz*, III (1909), IV (1910), V (1911) ... von J. Kohler-A. Ungnad; VI (1823) von P. Koschaker — A. Ungnad: Leipzig (1993 исправа).

(25) A. Ungnad: *Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurapi-Dynastie* (VAB. VI), Leipzig, 1914, pp. 2—53, Nr. 2—58; F. Thureau-Dangin: *La correspondance de Hammurapi avec Samas-hasir* (RA. 21, pp. 1—58, Paris).

(26) Упор. М. Th. Böhl: *King Hammurabi of Babylon in the Setting of his Time* (about 1700 B. C.), Amsterdam, 1946, pp. 5 ss.; V. Korošec: *Nekaj pravnozgodovinskih pripomb k doslej objavljenim pismom mesta Mari* (Archives Royales de Mari, I—IV), *Zgodovinski časopis*, VI—VII, Ljubljana, 1952—1953, str. 37, 57 ss.

(27) Fr. X. Steinmetzer: *Die babylonischen Kudurru* (Grenzsteine) als Urkundenform, Paderborn, 1922; Über den Grundbesitz in Babylonien zur Kassitenzeit (Der Alte Orient 19, 1—2, 1919); M. San Nicolò: *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen*, Oslo, 1931, pp. 44, 119 ss.; E. Cuq: *La propriété foncière* (Études sur le droit babylonien, pp. 78 [нароч. 81] — 151).

(28) Упор. прим. 7.

Нови вавилонски период значи ренесансу старе вавилонске културе и на правном подручју. Приватних листина објављених је већ преко 8000 (29). Поред њих постоји и нацрт нововавилонског законика (30). Клинописни извори протежу се и преко доба Персијанаца, Александра Великог, Селеукида и Арсакида (31).

У асирском праву можемо слично разликовати три периода.

Најстарији асирски правни споменици пронађени су били у средњој Малој Азији код садашњег турског села Килтепеа (Kültepe) (32). Пред крај трећег миленијума било је код града Каниша значајно насеље асирских трговаца. Преко четири хиљаде исправа и писама је тамо досад откривено. Првих 80 ових листина издао је руски ориенталиста В. Голенишев 1891 (33), око 1000 нових текстова ископао је покојни велики чешки ориенталиста Б. Хрозни (Bedřich Hrozný) 1925 (34). Прилично мали део који је публикувао и превео Ј. Леви (Julius Lewy) (35), сведочи нам о високом развоју ондашњег економског живота. Поред апстрактних обавеза има и уговора о куповини, о остави (депозитум), о цесији (уступу), о транспорту, о финансирању трговачких експедиција, о залози и јемству. — Даље има и фрагмената закона процесуалног карактера који су вероватно из истог доба, премда нису били ископани у Канишу него су били откупљени од приватних проналазача (36).

Као средње асирске изворе означајемо текстове, пронађене у старој асирској престоници, у граду Асуру на десној обали Тигриса. Поред неколико стотина приватних исправа (37), интересантни

(29) M. San Nicolò-A. Ungnad: Neubabylonische Rechts- und Verwaltungsurkunden, Band I: Rechts- und Wirtschaftsurkunden der Berliner Museen aus vorhellenistischer Zeit. Leipzig, 1935 (866 исправа); G. Cardascia: Les Archives des murašû, une famille d'hommes d'affaires babyloniens à l'époque perse (453—403 av. J.-C.). Paris, 1951 (120 исправа). M. San Nicolò: Babylonische Rechtsurkunden des ausgehenden 8. und des 7. Jahrhunderts v. Chr., I. Hälfte (Nr. 1—86) (Abhandlungen der Bayer. Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Klasse, N. F., H. 34) München, 1951; E. Ebeling: Neubabylonische Briefe (Abh. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Klasse, N. F. H. 30) München, 1949 (327 писама). Ellen Wh. Moore: New-babylonian Business and Administrative Documents (with Transliteration, Translation and Notes), Ann. Arbor, 1935 (249 исправа). M. Rutten: Contrats de l'époque séleucide conservés au Musée du Louvre. Paris, 1935. — Упоп. Stephen Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften (VAB. IV) Leipzig, 1912.

(30) Bruno Meissner: Ein Entwurf zu einem neubabylonischen Gesetzbuch (Sitzungsberichte der Preuss. Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Klasse, XV, 1918).

(31) J. Kohler — A. Ungnad: Hundert ausgewählte Rechtsurkunden aus der Spätzeit des babylonischen Schrifttums von Xerxes bis Mithridates II. (483—93 v. Chr.). Leipzig, 1911.

(32) Упоп. B. Landsberger: Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend (Der Alte Orient, 24, 4) Leipzig, 1925.

(33) Vingt-quatre tablettes cappadociennes de la collection W. Golénischeff, Saint-Pétersbourg, 1891.

(34) Упоп. Bedřich Hrozný: Histoire de l'Asie Antérieure, de l'Inde et de la Crète. Paris, 1947, pp. 20, 123, pl. XVII, 2.

(35) Georg Eissner — Julius Lewy: Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe I, II (Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegypt. Gesellschaft, 33. Band, 1930; 35 Band, 3. Heft, 1935) Leipzig (341 листина). — Упоп. G. Contenau: Trente tablettes Cappadociennes, Paris, 1919; Petrus Van der Meer: Une correspondance commerciale assyrienne de Cappadoce, I, Roma, 1931 (75 листина).

(36) G. Eissner — J. Lewy: o. c., I. pp. 334—340; упоп. Zeitschrift der Savigny-Stiftung, rom. Abt. 48, 1928, pp. 579 ss.

(37) P. Koschaker: Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit (упор. прим. 4), Leipzig, 1928, pp. 149—166, превео је 19 листина; 95 листина превели су M. David и Erich Ebeling као „Assyrische Rechtsurkunden“ у Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 44. B., pp. 305—331. — E. Ebeling: Urkunden des Archivs von Assur aus mittellassyrischer Zeit (Mit-

правни прописи сачувани су на девет плоча, које су, нажалост, јако окрњене (38). — На првој, најбоље очуваној плочи налазе се прописи о кажњавању удатих жена. Ове законске одредбе су веома оштре, могли бисмо казати сурове. Власт мужа над женом претерана је на штету жене. Покојни П. Кошакер је означио ове прописе као асирску правну књигу (39).

На другој плочици сачуван је пропис о отуђењу земљишта. Тражи се да отуђењу претходи три објављивања у престоници, одн. у граду намераване продаје (40). — У другим одредбама ове и наредних плочица помиње се колективна породична имовина која је остајала између браће која нису поделила очеву заоставштину.

Као нове асирске листине можемо да означимо оне које су пронађене у граду Ниниве из последњег времена асирске државе. Већ 1913 Ј. Колер и А. Унгнад објавили су и превели 30, јавних и 655 приватних листина (41).

Ископавања проф. Маловена (Mallowan) у Нимруд, некадашњој краткодбној асирској престоници Калаху, открила су у последњим годинама нове текстове касноасирског порекла (42). Осим тога, пронађено је више међународних уговора које је закључио Асархадон, асирски краљ, са Медијцима.

Богати материјал за познавање асирске унутрашње администрације је у збирци великог броја писама из краљевске архиве. Ова писма превео је на енглески језик Ј. Уотермен (Leroy Waterman) (42a).

Конечно многобројни натписи и анали асирских краљева садрже драгоцену градиву за проучавање асирског државног уређења.

Међу мањим градским државама ваља поменути и град Мари (садашњи Tell Hariri) са Средњем Еуфрату (43). Овде су 1933 Французи под вођством А. Пароа (André Parrot) почели ископавања. Открили су краљевску палату, која има 2,5 ha површине. У њој је било 300 особа или дворишта. Ту су пронашли и велику државну архиву са 25000 плочица; од њих је објављено досад 620 писама

teilungen der Altorientalischen Gesellschaft, VII, 1—2, Leipzig 1933) (100 листина); *Drei gerichtliche Ladungen aus mittellassyrischer Zeit* (Festschrift Oppenheim), Berlin, 1933, pp. 34—36.

(38) G. R. Driver — Sir John C. Miles: *The Assyrian Laws*, Oxford (транскрипција, превод и коментар).

(39) Quellenkritische Untersuchungen zu den altassyrischen Gesetzen, Leipzig, 1921 (упор. прим. 4), p. 83.

(40) P. Koschaliel: *Zeitschrift der Savigny - Stiftung, rom. Abt.*, 41, 1920, pp. 290 ss.; B. Korošec: *O načelu publicitete v hetitskem pravu* (ZZR, XX, 1944, str. 2 ss.).

(41) J. Kohler — A. Ungnad: *Assyrische Rechtsurkunden*, Leipzig, 1913.

(42) D. J. Wiseman: *The Nimrud Tablets 1949* (Iraq, XII, 1950, pp. 184—197); *A New Stela of Aššur-nasir-pal II* (Iraq, XIV, 1952, pp. 24—44); *The Nimrud Tablets 1951* (Iraq, XIV, 1952, pp. 61—71); *The Nimrud Tablets 1953* (Iraq, XV, 1955, pp. 135—160); B. Parker: *The Nimrud Tablets, 1952: Business Documents* (Iraq, XVI, 1954, pp. 29—53). — H. W. F. Saggs: *The Nimrud Letters 1952: The Ukin—Zer Rebellion and Related Letters* (pp. 21—56); *Relations with the West* (pp. 126—160).

(42a) *Royal Correspondence of the Assyrian Empire* (University of Michigan Studies, vol. XVII—XX), Parts I—IV, translated by Leroy Waterman, 1930, 1930, 1931, 1936.

(43) Упор. V. Korošec: *Nekaj pravnozgodovinskih pripomb k doslej objavljenim pismom mesta Mari* (упор. прим. 26). Тамо је наведена и даља литература.

државног карактера. Из њих можемо сазнати како су се развијали тадашњи међународни односи, а и какве су биле функције владоца у таквој градској држави средње величине. Ови нам омогућавају и познавање економских и социјалних прилика. Много се помиње често пописивање становника и то због војничке евиденције. Овом приликом вршила се и нова подела поља, ма да се осећа и тенденција да се поделе само поља умрлих и избеглица.

Најзападнији народ, који је примио клинасто писмо од Сумераца, били су индоевропски Хетити (44), који су живели у средини Мале Азије. Њихова држава је постојала око шест векова, отприлике од 1800 до 1200.

О Хетитима има још много нерешених проблема. Већ њихово име је оспоравано, јер као Хетите називамо горњи индоевропски слој који је владао над старијим протохатиским становништвом. Обоје се у току векова тако спојило да у правним изворима нигде више нема разликовања између Хетита и Протохатијаца.

У историји хетитске државе обично разликујемо стару и нову државу. Граница међу њима биће око 1450.

Из старе државе ваља напоменути три натписа јавноправног садржаја.

У најстаријем хетитском тексту прича Аниташ, краљ града Кушара, да је порушио град Хатушаш а на његовим рушевинама посејао је коров у знак да се град не сме обновити (45).

Касније је ипак Хатушаш постао престоницом велике хетитске државе. Краљ Хатушилиш I у свом политичком тестаменту обавештава збор својих великаша (*pankuš* — целокупност) да је отстранио досадашњег престолонаследника и место њега изабрао другог. Овоме даје интересантна упутства за живот и за владање (46).

На свршетку старе државе краљ Телепинуш сазвао је скупштину великаша (*pankuš*) и тамо прогласио закон о наслеђивању престола. Збору великаша признао је право да може судити краљу и осудити га на смрт. Његов закон садржи и неке одредбе о судству. Овај је закон историски најстарији уставни закон (47).

(44) За општу оријентацију: A. Goetze: *Kulturgeschichte des Alten Orients* (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, 1, 3): Kleinasien, München 1939; Louis Delaporte: *Les Hittites* (L'Évolution de l'Humanité), Paris, 1936; Kurt Bittel: *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasien*, 2. Ausg., Tübingen, 1945; Gius. Furlani: *Saggi sulla civiltà degli Hittiti*, Udine, 1939; Eugène Cavaignac: *Les Hittites* (L'Orient Ancien Illustré), Paris, 1950; O. R. Gurney: *The Hittites* (Penguin Books), Harmondsworth, 2. Ed., 1954 — B. Hrozný: Јева је заслуга што је открио индоевропски карактер и уопште разумевање хетитског језика.

(45) Транскрипцију текста гл. код Johannes Friedrich: *Hethitisches Elementarbuch*, II, Heidelberg, 1946, pp. 55 s., уноп. p. 77. Текст је обрадио B. Hrozný: *L'invasion des Indo-Européens en Asie Mineure vers 2000 av. J. - C.* (Archiv Orientalni, I, 1929, pp. 273—299). Уноп. H. G. Güterbock: *Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200* (Zeitschrift für Assyriologie, N.F.X., Berlin—Leipzig, 1938, pp. 45—149), pp. 139 ss.

(46) Ferdinand Sommer und Adam Falkenstein: *Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I. (Labarna II.)* (Abhandl. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Philos.-histor. Abt., N.F., Heft 16) München, 1938.

(47) Дословни текст са транскрипцијом и преводом код E. H. Sturtevant — G. Bechtel: *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935, pp. 189 ss.; Johannes Friedrich: *Aus dem hethitischen Schrifttum*, 1. Heft (Der Alte Orient 24, 3, Leipzig, 1925, pp. 21 s.) даје превод, а транскрипцију у своме Hethit.

Крајем старе или на самом почетку нове државе настао је хетитски законик који садржи око двеста одредаба. Смртна казна у овом законуку је доста ретка, талионско начело не примењује се (48).

Осим тога међу хетитским правним изворима сачуване су различите краљевске инструкције. Овде има одредаба о одржавању поретка у пограничним покрајинама (49), у храмовима, међу дворским слугама, итд. Даље има око двадесет вазалних уговора; доста обимна је дипломатска кореспонденција с Египтом и са предњеазијским државама. Сачуван је и текст међудржавног уговора закљученог између Хатушилиша III и фараона Рамзеса II из 1280 (50).

Уопште, за Хетите је карактеристично да они настоје да различита подручја државног живота регулишу детаљним прописима (51), док код других античких народа оваквих прописа нема. Напротив код Хетита досад није била пронађена ниједна приватна листина.

Интересантно је да су се Хетити служили и клинастим писмом и јероглифима. Клинастим писмом писани су натписи на глинастим плочицама, а за натписе у камену употребљавали су своје нарочито јероглифско писмо које је различито од египатског (52). Клинасти натписи потичу из малоазијске хетитске државе. Изгледа да су мале хетитске државе које су настале у Северној Сирији после пропасти малоазијске хетитске државе, за своје натписе употребљавале јероглифско писмо. Јероглифски натписи налазе се нарочито у Северној Сирији, а и преко читаве Мале Азије до Смирне. Од јероглифских натписа нарочиту пажњу заслужује натпис пронађен 1947 у Каратеуу код Адане (53). Текст је у два језика: поред текста у хетитским јероглифима на хетитском језику је и текст на феничанском језику у феничанским словима. Правних текстова, како досад изгледа, нема међу јероглифским натписима.

Elementarbuch (упор. прим. 45), pp. 57–60. Упор. V. Korošec: Po sledovih najstarejšega indoevropskega prava (Slovenski Pravniki, 40, Ljubljana 1940, str. 336–342).

(48) Editio princeps (досад једина са транскрипцијом): Fr. Hrozný: Code Hittite provenant de l'Asie Mineure, Paris, 1922. — Преводи са оригиналног текста: H. Zimmern — Joh. Friedrich: Hethitische Gesetze aus dem Staatsarchiv von Boghazköi (Der Alte Orient, 23, 2) Leipzig, 1922; A. Walther (J.M.P. Smith: The Origin and History of Hebrew Law, Chicago, 1931, pp. 246–279); A. Goetze у ANET, pp. 188–197; E. Neufeld: The Hittite Laws, London, 1951; J. M. Баконов—И.Д. Дунаевскаја: Законы Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства, Вестник Древней Истории, Nr. 4, 1952, стр. 254–284. — Упор. V. Korošec: Nekaj problemov iz hethitskega prava (ZZR, XXV, Ljubljana, 1955, стр. 67–90).

(49) V. Korošec: Bel madgalti (ZZR, XVIII, Ljubljana, 1942, str. 139–170).

(50) V. Korošec: Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung (Leipziger rechtswissenschaftliche Studien, H. 60) Leipzig, 1931.

(51) Ferdinand Sommer: Hethiter und Hethitisch, Stuttgart, 1947, p. 27: Der Hang zu schriftlicher Verewigung beherrscht alle Provinzen des materiellen und geistigen Lebens der Hethiter. p. 32: Ein politisch und militärisch [...] tüchtiges Volk, dessen glänzende und bis ins kleinste gehende straffe Organisation [...] Bewunderung erregen muss [...].

(52) Joh. Friedrich: Entzifferungsgeschichte der hethitischen Hieroglyphenschrift, Stuttgart, 1939, Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen (Verständliche Wissenschaft) Berlin 1954, pp. 72–83.

(53) Упор. C. W. Ceram: Enge Schlucht und Schwarzer Berg. Entdeckung des Hethiter-Reiches, Hamburg, 1955, pp. 189 ss.

Из средине другог миленијума треба поменути три центра извора на клинастом писму: Нузи, Угарит и Алалах.

У рушевинама античких хуритских градова *Нузија* и *Арафе*, у околини модерног Керкука, ископано је око четири хиљаде глинастих плочица на акадском (вавилонском) језику. Пронађени материјал састоји се из исправа које потичу из приватних породичних архива и обухватају период од четири генерације, отприлике око 100 година (54). Напоменућу само неке особитости. Како су земљишта неутуђива, већ су само по реду наслеђа прелазила од родитеља на децу, за уговорни пренос својине много су употребљавали адопције. Продавац је усвојио купца и предавао му своје земљиште, а купац му је нешто плаћао у различитим формама. У исти мах се утврђивало да купац није дужан ни сахранити умрлог адоптанта ни за њим туговати. Тако је један типични зеленаш Техип-Тила био у ову сврху 81 пут усвојен (55).

Другу особитост садрже исправе које се називају *tidenûtu* (56). Дужник препушта повериоцу своје земљиште или какву другу ствар од вредности, с тим да је може доцније откупити исплативши повериоцу износ дуга.

Особитости има и у породичном праву. Родитељи уступају уз наплату ћерку другоме који је може доцније давати у брак коме хоће. Ако први муж умре, може је удати за другог, после смрти другог може за трећег, итд. (57).

Најзад ваља напоменути да се на плочицама из града Нузија прича о једном политичком процесу против начелника града (*hazanni*) по имену Куши-Харбе (58) који је извршио разне злоупотребе власти у своју корист. Нажалост, резултат овог процеса није нам познат.

Богат материјал потиче из брежуљка Рас Шамра (59), 12 км далеко од северносириске луке Латакије. Тамо је био у XIV и XIII веку град *Угарит*, снажна тврђава. Овде су се оштро сукобљавали египатски и хетитски интереси. Под вођством К. Шефера (Claude

(54) Упор. C. J. Gadd: Tablets from Kirkuk (RA. 23, 1926, pp. 49—161) (82 исправа); P. Koschaker: Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna — Zeit (упор. прим. 4), pp. 166—176 (9 исправа); E. A. Speiser: New Kirkuk Documents Relating to Family Laws, Annual of the American Schools of Oriental Research [= AASOR], New Haven, X, 1928—1929 (1930) (40 исправа); Aapeli Saarisalo: New Kirkuk Documents Relating to Slaves (Studia Orientalia, V, 3) Helsinki, 1934 (34 исправа); Eléna Cassin: L'Adoption à Nuzi, Paris, 1938; E. Cuq: Les contrats de Kerkouk au Musée Britannique et au Musée de l'Irak (Études sur le droit babylonien, pp. 410—433); G. Contenau: Les tablettes de Kerkouk et les origines de la civilisation Assyrienne (Babyloniaca 9, fasc. 2—4); R. H. Pfeiffer—E. A. Speiser: One Hundred Newz Selected Nuzi Texts (AASOR, XVI, 1935—1936), New Haven.

(55) P. Koschaker: Neue keilschriftrechtliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit (упор. прим. 4), pp. 82 ss.; E. Cassin: L'adoption à Nuzi, pp. 7 ss.

(56) Овај израз је веома основан. Упор. Fr. Steele: Nuzi Real Estate, Transactions (American Oriental Series, vol. 25) 1943, pp. 44, 47, 48.

(57) Pfeiffer—Speiser: One Hundred New Selected Nuzi Texts (прим. 54), pp. 76 ss.

(58) Pfeiffer—Speiser, o.c. (прим. 54) pp. 59 ss.

(59) Упор. Johannes Friedrich: Ras Shamra. Ein Überblick über Funde und Forschungen (Der Alte Orient 33, 1—2) Leipzig; Claude F.—A. Schaeffer: Reprise des fouilles de Ras Shamra-Ugarit, campagnes XII—XVII (1948—1953), y Syria 1951, 1953, 1954.

Schaeffer) Французи су 1929 почели ископавања. Тек у осмој кампањи (1936) био је ископан први правноисториски материјал. Успешна ископавања настављају се до данас (19 кампања 1955). Пронађени материјал веома је различит. Колико је Угарит био важан привредни и културни центар видимо по томе што су текстови, пронађени у току 17. кампање, били писани на пет различитих писама и на осам језика (60).

Уопште, мањи део пронађених плочица написан је на угаритском (семитском) језику и угаритским писмом. У Угариту се употребљавају поједини знаци клинастог писма за означавање слова. Већи део докумената напротив писан је на вавилонском језику и то обичним вавилонским слоговним писмом.

У едицији *Le Palais royal d'Ugarit*, том III., 1955 (61) професор Ж. Нугејрол (Jean Nougayrol) објавио је 254 академских докумената из угаритске краљевске архиве. Ова збирка обухвата осим краљевих писама и економских текстова и десет исправа о поклонима супрузи, сину, кћери, снаси, и о продаји робова. Ове су исправе састављене пред приватним сведоцима и на њима је ударен приватни печат. Између осталих 140 исправа, неке су састављене пред краљем, а друге садрже краљеве поклоне.

Са великим интересом очекујемо наредну свеску ове збирке која ће садржати кореспонденцију хетитских краљева са Угаритом и осветлити хетитску политику у Северној Сирији.

Северно од Угарита била је држава града *Алалаха*. Његове рушевине налазе се код Ачане у турском вилајету Хатају. Сер Леонард Вулеј (Sir Leonhard Woolley) ископао је ово насеље од 1937—1949 (62). У збирци Британског археолошког института у Анкари је Д. Вајсмен (D. J. Wiseman) 1953 објавио 453 исправе; један део од њих је из XVIII века, дакле из Хамурабијевог времена, а други део је из XV века, тј. за сто година старији од угаритских текстова (63). — Професор С. Смис (Sidney Smith) објавио је 1949 опширан натпис на стели Идримија која је важна за познавање склапања уговора између држава (64).

(60) Упор. Jean Nougayrol у *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions: Textes de Ras-Shamra en cunéiformes syllabiques* [15e] campagne de 1951 pp. 181—191; *Les nouvelles tablettes accadiennes de Ras Shamra* (16e campagne: septembre—novembre 1952), pp. 40—51; *Les archives internationales d'Ugarit* (Ras Shamra — 17e campagne [1953]), pp. 30—41, нарочито 33; *Les archives internationales d'Ugarit* (II) [25. VI. 1954], pp. 239—248; *Les nouveaux textes babyloniens de Ras Shamra* [23. III. 1956].

(61) *Mission de Ras Shamra, tome VI: Le Palais royal d'Ugarit*, publié nous la direction de Claude F. - A. Schaeffer, Membre de l'Institut, III. Textes accadiens et hourrites des Archives Est, Ouest et Centrales par Jean Nougayrol, avec des études de G. Boyer et E. Laroche (avec un volume de 109 planches de transcriptions des textes). Упор. L. Matouš: *Les tentes accadiens d'Ugarit*. — J. Klima: *Untersuchungen zum ugaritischen Erbrecht* (Archiv Orientalni, XXIV, 1956, pp. 375—382; 356—374). Praga.

(62) Sir Leonard Woolley: *A Forgotten Kingdom*. (Penguin Books) London, 1953.

(63) D. J. Wiseman: *The Alalakh Tablets* (Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara, No 2), London, 1953; упор. нарочито pp. 1 ss., 5 ss., 10 ss.

(64) Sidney Smith: *The Statue of Idri-mi. With an Introduction by Sir Leonard Woolley* (Occasional Publication of the British Inst. of Archaeol. at Ankara, No 1) London, 1949.

Претежном већином становништво Алалаха било је хуритско. На глинастим плочицама којих има 53, сачуван је попис становништва из XV века. Из њега се види да је становништво било подељено на три разреда. Најнижи разред образовали су мали полуслободни сељаци, виноградаре и сточари. Средњи разред обухватао је трговце, баштоване и коњушаре. Највиши разред била је некаква аристократија, *marjanni*, и њени припадници имали су редовно бојна кола.

Међу текстовима из XVIII века има неколико интересантних уговора. — Краљ Абан уступа град Алалах Јаримлиму, краљу Јамхада (Aleppo). — У другом уговору, закљученом између Никмепа (Niqrero), краља градова Мукица и Алалаха, и IR—IM-а, краља Тунипа, стране уговорнице обавезују се да ће међусобно предати ратне заробљенике, крадљивце и пљачкаше. — Трећи уговор бави се предајом одбеглих робова; а закључили су га Идрими из Алалаха и Пилиа из Кизватне.

У збирци има исправа о различитим уговорима: о зајму, о куповини, о трампи, о јемству и о поклонима.

Југоисточни сусед Месопотамије био је Елам; главни град у тој борбеној земљи звао се Суза. На акрополи овог града пронађена је била диоритна стела с текстом Хамурабијевог законика.

Осим тога у Еламу је ископан и знатан број еламских натписа који претежно још нису разумљиви. Један део писан је пиктографским протоеламским писмом (у облику црта које се не могу још прочитати) (65). Друга група натписа писана је еламским клинастим писмом и на еламском језику. Нажалост, еламски језик није још разумљив. Међу овим лицима има и један међудржавни уговор, који су закључили акадски краљ Нарам-Син и непознати еламски краљ. Овај уговор садржи клаузулу да ће еламски краљ сматрати пријатеље и непријатеље Нарам-Сина за властите пријатеље и непријатеље. У исто време осигурава своју обавезу признањем 39 (или 38) еламских богова (66).

Добро су, пак, разумљиви текстови писани акадским клинастим писмом и на акадском језику. Покојни чувени асириолог В. Шел (V. Scheil) објавио је и превео преко 500 оваквих листина (67); Е. Кик (68) и П. Кошакер (69) написали су о њима правноисториске

(65) Објављену у *Mémoires de la Mission de Susiane* (Paris): *Textes de comptabilité proto-élamites*, tome XVII (1923): XXVI (1935)... par V. Scheil; tome XXXI (1949): *Epigraphie proto-élamite*... par R. de Mecquenem et M. Rutten.

(66) *Mémoires de la Délégation en Perse*, tome XI (1911) објавио га је V. Scheil као бр. 88. — За превод уоп. G. Hüsing: *Die einheimischen Quellen zur Geschichte Elams: I. Altelamische Texte in Umschrift, mit Bemerkungen* (...), Leipzig, 1916, p. 7.

(67) V. Scheil: *Actes juridiques Susiens*, (*Mémoires de la Mission en Susiane*: Tome XXII, 1930, исправе бр. 1—166; Tome XXIII, 1932, бр. 166—327; Tome XXIV, 1933, бр. 328—395; Tome XXVIII, *Mélanges épigraphiques*, бр. 37—150, Paris).

(68) E. Cuq: *Le droit élamite d'après les actes juridiques de Suse* (RA. 2p, 1932, pp. 149—182); *Les actes juridiques susiens* (RA. 28, 1931, pp. 47—71).

(69) P. Koschaker: *Göttliches und weltliches Recht nach den Urkunden aus Susa*, zugleich ein Beitrag zu ihrer Chronologie (*Orientalia*, N. S. IV, 1935, pp. 38—80). — Веома исцрпне су његове рецензије о Шеловим издањима у

примедбе. У овим исправама примењује се претежно акадиско право, премда спорадично наилазимо и на еламске правне утицаје. Тако су санкције уопште оштрије него у Вавилону. Више пута предвиђено је да се због кршења уговора кривцу отсеку руке и глава. Иначе ове листине сведоче о периоду у коме је кроз векове акадски и вавилонски утицај у Еламу био такав да је читав културни и правни живот био акадизираан. — Ред престолонаслеђа у Еламу био је веома компликован (70).

Из касније Арменије, државе око језера Вана, има коначно неколико натписа краљева државе *Урарту* из времена од IX до VII века. Они су писани асирским клинастим писмом а на домаћем халдиским (или урартејском) језику (71).

Већ овај брзи преглед клинописних извора показује како су велики и значајни задаци које ориентална правна историја још ставља науци. Резултатима тог изучавања осим правне историје користе се и социологија и културна историја. Закључујем са жељом да се међу нашим млађим правницима нађу заинтересовани који ће предано сарађивати у међународним проучавањима правних извора писаних клинастим писмом.

Др. Виктор Корошец

НАКНАДА ШТЕТЕ ЗБОГ НЕИСПУЊЕЊА УГОВОРА О КУПОВИНИ И ПРОДАЈИ

(Коментар и критика односних одредаба Општих узанса)

1. — *Права уговору верне странке у случају доцње.* — У случају доцње једне странке Опште узансе дају у чл. 209 другој странци избор између права да тражи испуњење уговора и права да одустане од уговора. Уз то може она тражити поред испуњења уговора још и накнаду штете због задоцњења, а ако одустаје од уговора, накнаду штете због неиспуњења. Опште узансе признају овај избор странци верној уговору у случају свих уговора на које се оне у смислу чл. 1 и 2 односе. Ми ћемо се, међутим, ограничити на разматрање чл. 209 и чланова који су с њим повезани, само уколико се они односе на уговор о куповини и продаји. Притом ћемо учинити још једно ограничење: нас ће интересовати само случај кад уговору верна странка изабере раскид уговора и тражење накнаде штете због неиспуњења.

Orientalistische Literaturzeitung (1932, pp. 318—320; 1934, pp. 501—503; 1941, pp. 213—217) и у *Zeitschrift für Assyriologie* (N.F. IX, 1936, pp. 221—232).

(70) Fr. König: *Mutterrecht und Thronfolge im Alten Elam*, Wien, 1925.

(71) Fr. W. König: *Handbuch der chaldischen Inschriften* (Archiv für Orientforschung, Beiheft 8) Graz, 1955; Joh. Friedrich: *Einführung ins Urartäische* (Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, 37, 3), Grammatischer Abriss und ausgewählte Texte mit sprachlichen Erläuterungen, Leipzig, 1933.